

Kaja Poteko

Samo Tomšič: Kapitalistično nezavedno: Marx in Lacan. Ljubljana: Analecta, 2013.

260 strani (ISBN 978-961-6376-59-4), 25 EUR

»Report of my death greatly exaggerated.«

(Mark Twain v Freud, On the history of the psycho-analytic movement, 1914)

Na začetku enega izmed njegovih pomembnejših in pogosto obravnavanih besedil (*Množična psihologija in analiza jaza*) Freud izpostavi, da lahko natančno raziskovanje zgolj v izjemnih okoliščinah ostro ločuje med individualno in množično psihologijo. Kakršne koli klasifikacije, ki skušajo postaviti jasno ločnico med eno in drugo, spregledajo, da je družbena struktura vpisana v vsak individualni problem in da Freud piše o družbi tudi, ko te neposredno ne izpostavlja. Nevroze, na primer, so družbene bolezni, ki jih določi kvantitativno razmerje med dejavniki prirojene konstitucije ter pridobljenimi kulturnimi izkušnjami; sanje razgrinjajo intervencijo družbenega v nezavedno, vici, obratno, vpis nezavednega v družbeno in podobno. Razvoj posameznika, skratka, ni zgolj nikoli dokončan rezultat notranjih sil, temveč so zanj potrebne tudi zunanje, kamor se skupaj z omejitvami za neposredno zadovoljitev gonov vpisuje specifična družba.

Spis, v katerem Freud razlaga zgodovino psihoanalitičnega gibanja in od koder smo si spodobili njegovo zgoraj navedeno reakcijo na očitke o smrti psihoanalize, med drugim izpostavi potencial te vede, ki seže onkraj medicinskega področja in hkrati presega njeno razumevanje znotraj okvirov teorije subjekta. Delo na tem potencialu, pravi Freud, čaka njegove naslednike, prav to, bi lahko rekli, pa je prek sistematične obravnave Lacanove druge vrnitve k Freudu storil Tomšič v knjigi *Kapitalistično nezavedno: Marx in Lacan*.

Če se za trenutek še zadržimo pri njenem naslovu, lahko naše izhodiščno izpostavljanje Freuda (in ne Marxa ali Lacana) razložimo kot poskus korekcije tistega, kar mu na prvi pogled manjka: označevalec Freud. Vseeno je po drugi strani ta očitek morda preuranjen, saj nadaljnje branje pokaže, da Tomšič iznajdbo »kapitalističnega nezavednega« pripiše ravno Freudu. V primerjavi iz *Interpretacije sanj*¹ Freud namreč nezavedno produkcijo primerja s kapitalistično – gonilno silo sanj, dnevno misel, ponazori s podjetnikom, ki za »kritje stroškov« potrebuje kapitalista, željo iz nezavednega.

»Freud ne reče tega, kar bodo freudo-marksisti trdili kasneje, da nezavedno pojasni kapitalizem, ampak da, ravno nasprotno, kapitalizem osvetli nezavedno. Nezavedno, ki ga odkrije *Interpretacija sanj*, ni nič drugega kot kapitalistično nezavedno, odvisnost zadovoljitve nezavedne želje od strukture in logike kapitalističnega produkcijskega načina« (str. 111).

Četudi zgolj v primerjavi kapitalistične in nezavedne produkcije Freud ob strani pušča ključno dimenzijo, *delo sanj*, pa njegova celotna analiza jasno ponazori, da neprecenljivost obravnavanega vsakodnevne pojave ne leži niti v njegovi manifestni niti latentni vsebini, temveč v tem, da uspešen prodor nezavednega v jaz razkriva tudi svoje sicer težko dostopne načine delovanja. Poudarek je tako z vsebine premeščen na formo, sam način interpretacije, ravno to pa je hkrati tudi točka, v kateri lahko začnemo misliti odnos med psihoanalizo in marksizmom.

Tomšič pri tem izhaja iz Lacanovega *Seminarja XVI, Od D drugega k drugemu*, v katerem avtor Marxovo kritiko politične ekonomije in Freudovo teorijo nezavednega poveže z vzpostavitvijo homologije med presežno vrednostjo in presežnim užitkom. Lacan se tako po prvem vračanju

1. Isto primerjavo Freud uporabi tudi v interpretaciji prvih (od dvojih) podrobneje izpostavljenih sanj ene izmed njegovih slavnih pacientk, histeričarke Dore.

k Freudu, ki ga napravi prek strukturalističnega ovinka in ki rezultira v znani ubeseditvi, da je *nezavedno strukturirano kot govorica*, tja vrne še drugič in pri tem de Saussurja nadgradi z Marxovo kritiko politične ekonomije. Premik, ki ga povzroči ta vpeljava, nakaže formulacija »nezavedno je politika«.

Ključna dimenzija, ki zahteva natančnost in jo Tomšič v takšni ali drugačni artikulaciji vleče skozi celotno delo, je ravno homologija, in ne analogija, ki bi pomenila neko ponovno spodletelo freudo-marksistično iskanje bistva za predpostavljeno masko bodisi subjekta bodisi družbenega sistema. Tako Marx kot Lacan, ugotavlja Tomšič, vztrajata na konstitutivnosti alienacije, notranjih negativnostih bodisi kapitalističnega produkcijskega načina bodisi političnega subjekta, ki jih odkrijeta v ozadju avtonomije struktur. Slednje niso zaradi manka pozitivnega obstoja nič manj materialistično učinkovite, temveč subjekt(e) šele vzpostavljajo. Vendar pa je Lacan *realno strukture*, učinke diskurza na ravni realnega, z avtonomijo označevalca in poudarjanjem pomembnosti razlik oz. odnosov na ravni označevalcev samih nakazal že v spogledovanju s strukturalno lingvistiko. Tisto, kar mu z razdelavo kapitalističnega načina produkcije omogoči Marx, je vpeljava presežnega užitka, *jouissance*, ki nakaže tudi moment, v katerem psihoanaliza jasneje poseže na raven političnega. Povedano drugače, Lacanova druga vrnitev k Freudu ustvari simbiozo označevalca s produkcijo, s tem pa se od govorice usmeri proti užitku. Kot izpostavi Tomšič, je logična analiza produkcije aspekt, ki omogoča misliti vrzel med smislom in užitkom (str. 49); presežno vrednost in presežni užitek proizvede isti diskurzivni rez (str. 51), ista logika strukture, in ne njena vsebina.

Za ponazoritev povedanega lahko izpostavimo enega izmed sicer v knjigi podrobneje analiziranih primerov. Denimo Marxovo opozarjanje na dvojno naravo blaga in njegovo bistvo, ki se nahaja v menjalni, in ne uporabni vrednosti ter ponazarja diskrepanco med videzom in avtonomijo ozadja, sicer tudi samega notranje razcepljenega. Menjalna vrednost namreč ne pomeni zgolj odnosa enega blaga do drugega, saj kapitalizem vzpostavlja novo vrsto blaga, tj. delovno silo oziroma blago, ki producira vsa druga blaga. V Lacanovi homologiji prav tako obstajata dva vidika avtonomije označevalca: reprezentacija in produkcija ali – če za vrnitev k Freudu referiramo še na njegovo analizo sanj – nezavedna želja in delo sanj. Ta in vrsta drugih primerov pokaže na logično srečanje psihoanalize ter kritike politične ekonomije, specifične artikulacije subjekta in specifične artikulacije družbenega, ki poteka prek avtonomije označevalca, produkcije presežka ter reprezentacije subjekta, nikakor izločenega iz nevidnih struktur. Povedano drugače: »Logična istost presežne vrednosti in presežnega užitka naslavlja način obstoja nezavednega v družbeni vezi in, obratno, učinke kapitalističnega diskurza v nezavednem« (str. 60). Forma nedvoumno zastopa nenevtralno pozicijo in deluje kot okvir, ki svojo vsebino šele sooblikuje oz. vzpostavlja.

Tomšičeva knjiga jasno izrazi, da lahko diskreditacija tako psihoanalize, ki naj bi po nekaterih interpretacijah stremela k normalizaciji posameznika, kot marksizma, pogosto označenega za utopičnega, izhaja zgolj iz površnega razumevanja obeh. Morda se je na prve očitke najlažje odzvati tako, da za njenim očetom ponovimo misel, v kateri jo je označil za enega izmed nemogočih poklicev, ki si prizadeva, da posameznik do svojega problema zavzame drugačen odnos, napačnost drugih pa zavrne z dejstvom, da je Marxovo delo najprej in predvsem poskus razumevanja obstoječega in vztrajnega družbenega sistema. Obe znanosti se osredotočata na poglobljeno razumevanje struktur, na obelodanjanje notranjih mehanizmov in negativnosti njunih primarnih objektov, pri čemer se – kljub potrebi po kritičnem ohranjanju razlikovanja – za produktivno izkaže tudi njuna medsebojna logična povezava. Kar prinaša Tomšičeva knjiga, morda res niso rešitve, so pa teoretska izhodišča za mišljenje ne zgolj kozmetičnih sprememb, ki v prvi vrsti spominjajo na kako pri grizenju lastnega repa, temveč radikalnih družbenih sprememb, ki skupaj z redefinicijo družbene vezi omogočajo tudi konstitucijo novega tipa subjekta. Marksizem in psihoanaliza še nista mrtva, v poskusu njunega logično-strukturnega spoja in kontekstu trenutnih družbenih okoliščin postaneta ravno nasprotno – aktualna bolj kot kadarkoli prej.